

ԲԵԼԻՆԴԱ ՔՈՒՓԵՐ
ԹԱՆԵՐ ԱՔԶԱՄ

ԹՈՒՐՔԵՐԸ, ՆԱՅԵՐԸ ԵՒ «G-WORD» ՆԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սկիզբը՝ թիվ Դ.

Բ. մաս

ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան հազիվ թե միայնակ է իր սեփական պատմությանը բացեի-բաց առերեսվելու անբարյացականության հարցում, քանի որ այն բռնապետությունից անցում է կատարում դեպի իրական ժողովրդավարություն: Վերջին տասնամյակներում, երբ անկում ապրեց համայնավարությունը, երբ լատինամերիկյան բռնապետական վարչակարգերը փոխարինվեցին ժողովրդավարությամբ, եւ երբ հարավաֆրիկյան ապարտեյդը¹ տեղի տվեց մեծամասնության կառավարածեին, տարբեր հասարակություններ պայքար ծավալեցին բարդ ու ջղացնցող պատմական ժառանգությունները հաղթահարելու ուղղությամբ: Անցյալում՝ 90 տարի առաջ սաղմնավորված իր ջղացնցմամբ Թուրքիան, հավանաբար, առավելապես նմանվում է Ռուսաստանին եւ Խորհրդային Միության մյուս պետություններին, որտեղ շատ տասնամյակներ առաջ նույնպես գործադրվել են ամենասարսափելի բռնությունները: Ինչպես ակնհայտ դարձավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմում դաշնակիցների տարած հաղթանակի վաթսուամյակին նվիրված պաշտոնական տոնակատարությունների ընթացքում, Ռուսաստանը նույնպես դեռ պետք է համակերպվի իր սեփական՝ արյունոտ, ստալինյան պատմության հետ:

Ընդունելով որոշ տարաբնույթ հանգամանքներ՝ նրանք, ովքեր երբեւէ աշխատել են անցումային շրջափուլում հայտնված հասարակությունների հետ, քաջ գիտակցում են, որ խրթին պատմությանն առնչվելն ունի կենսական նշանակություն՝ նախքան հասարակությունը կկարողանա բժշկվել, առաջ ընթանալ խաղաղության ճանապարհով եւ զարգացնել իրական

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս Բ. Քոուփեր, Թ. Աքզաւ, Թուրքերը, հայերը եւ «G-Word» հասկացությունը, «Էջմիածին», Դ., 2024, էջ 114, ծնթ. 6-րդ (ծնթ. թրգմ.):

ժողովրդավարական հասարակարգեր²: Կատարված հանցագործությունների պարզ ընդունումը պատմության հետ առերեսվելու ճանապարհին կարեւորագույն քայլերից մեկն է: Փորձը ցույց է տալիս, որ այն թեթեւացնում է զոհերի հոգեցնցումային վիճակը, նվազեցնում է վրեժխնդրության ցանկությունը եւ նրանց համար առավել դյուրին է դարձնում խաղաղ համագոյակցությունը ոճրագործների կողքին: Սեփական ժողովրդի հանցավորության ընդունումը հիմք է ստեղծում «մյուսի» ընդհանուր դիվայնացման գործընթացը կանխելու համար, որը սովորաբար սկսվում է հակամարտությունների ու բռնությունների հետեւանքով: Այն երաշխավորում է, որ ոճրագործների խմբի³ անդամները գիտակցում են իրենց, իրենց հայրենակիցների կամ նախնիների իրականացրած եղեռնագործությունների ծանրությունը, եւ որ նրանք, ինչպես Հոլոքոստի ժխտման պարագայում, չեն փորձի արդարացնել պատմությունը՝ այդպիսի սերմանելով նոր վիրավորանքներ ու հակասություններ: [Սեփական մեղսագործության] խոստովանությունը հնարավորություն է ընձեռում հանցավոր խմբին՝ անկեղծորեն ուսումնասիրելու սոցիալական ու քաղաքական այն ուժերը, որոնք հնարավոր են դարձրել ոճրագործությունները, եւ այդպիսով ձեռնարկելու միջոցներ՝ նմանատիպ հանցագործությունների կրկնությունը կանխելու ուղղությամբ:

Երբ հանցագործությունները մնում են հեռավոր անցյալում (ինչպես, օրինակ, Թուրքիայի դեպքում), ապա դրանց ընդունումը ծառայում է հասարակական ու քաղաքական՝ առավել մեծ նպատակի. դա ազդանշում է հասարակության հասունությունն ու նրա՝ երբեմն ցավալի քննադատություն ընդունելու կարողությունը, որն անհրաժեշտ է ժողովրդավարության հասնելու ճանապարհին: Թուրքիայի պարագայում անցյալն անկեղծորեն քննելն անհրաժեշտ է ոչ միայն հայերի հետ հարաբերություններում առկա լարվածությունները հաղթահարելու համար: Թուրքիայի՝

² Անցումային արդարադատության եւ պատմական հիշողության կարեւորության առնչությամբ առկա է հսկայածավալ գրականություն: Տե՛ս, օրինակ, P. HAYNER, Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity, New York, 2001, R. TEITEL, Transitional Justice, New York, 2000, M. MINOW, Between Vengeance and Forgiveness, Boston, 1998, G. SWAN, Politik und Schuld: Die Zerstörerische Macht des Schweigens, Frankfurt, 1997:

³ Տվյալ պարագայում հեղինակը հավանաբար նկատի ունի թուրք ժողովրդի գերակշռող մեծամասնությանը՝ որպես ոճրագործների ժառանգների, որոնք մինչ օրս հերքելով Հայոց ցեղասպանության իրականությունը՝ համամասնակից են դառնում իրենց նախնիների՝ մարդկության եւ մասնավորապես հայերի դեմ կատարած հանցագործություններին (ծնթ. թրգմ.):

ժողովրդավարությունը զարգացնելու սեփական կարողությունը, որի համաժիրում հակամարտությունները լուծվում են խաղաղ ճանապարհով, պահանջում է, որ նա հաղթահարի պատմագրությունը պաշտոնապես որդեգրված պատմության վարկածին ծառայեցնելու բռնապետական ցանկությունը:

Նման մի գործընթաց նկատելի է նաեւ ժամանակակից Լեհաստանում: Չնայած այն բանին, որ Լեհաստանում այլեւս չկա զգալի թվով հրեա ազգաբնակչություն, այդուհանդերձ, այդ երկիրը վերջին տարիներին՝ ի հետեւանս համայնավարական վարչակարգից հրաժարվելու եւ Եւրոպական Միությանն անդամագրվելու գործընթացների, սկսել է վերանայել Երկրորդ աշխարհամարտից առաջ ու դրա ընթացքում իր՝ հրեաների հանդեպ որդեգրած վերաբերմունքը եւ վիճարկել Լեհաստանի պատմության պաշտոնական փառավորումը: Սույն իրողությունը հանգեցրեց նախա եւ հետպատերազմյան Լեհաստանում դրսևորված հակասեմականության⁴ առավել լայն ընդունմանը եւ այն գիտակցությանը, համաձայն որի՝ հրեաներին ցեղասպանել են ոչ միայն նացիստները, այլեւ նրանց պատրաստակամ լեհ համագործակիցները: Թեեւ այս հանգամանքը փոխակերպեց Լեհաստանի ու հրեաների միջեւ առկա հարաբերությունները, այնուամենայնիվ, կարելի է պնդել, որ դրա առաջնահերթ կարեւորությունը հենց Լեհաստանի վրա թողած ներգործությունն է⁵:

Թուրքիայի դեպքում, սակայն, ոմանք պնդում են, որ անցումային արդարադատությունն իր վրա կրում է պատմության կամ հատուցման՝ արեւմտյան կամ քրիստոնեական պատկերացումների ազդեցությունը: Սակայն աշխարհի մյուս անկյուններում տեղի ունեցող իրադարձությունները (օրինակ՝ Ճապոնիայի՝ պատերազմի ընթացքում Չինաստանում դրսևորած իր վարքագիծն ընդունելու հարցի առնչությամբ չինական կողմի ներկայացրած պահանջները) թույլ են տալիս ենթադրել, որ նմա-

⁴ Սույնի առնչությամբ առավել մանրամասն տե՛ս J. CHANES, Antisemitism: A Reference Handbook, Bloomsbury Academic, 2004, W. LAQUEUR, The Changing Face of Antisemitism: From Ancient Times to the Present Day, Oxford, 2006, *ինչպես նաեւ՝* A. FALK, Anti-Semitism: A History and Psychoanalysis of Contemporary Hatred, Westport, Connecticut-London, 2008, S. URY, Strange Bedfellows? Anti-Semitism, Zionism, and the Fate of “the Jews”, “The American Historical Review”, vol. 123, Iss. 4, October 2018, էջ 1151–1171 (ծնթ.՝ թրգմ.):

⁵ Տե՛ս, օրինակ, Ա. Պոլոնսկու եւ Յ. Բ. Միխլիցի «Ներածությունը»՝ ընդգրկված հետեւյալ հրատարակության մեջ՝ “The Neighbors Respond: The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland”, ed. by A. Polonsky & J. Michlic, Princeton, New Jersey, 2003:

նաբնույթ առերեսման գործընթացներին մասնակցելու պարտավորվածության պակասությունը, անկախ մշակութային համատեքստից, հավերժացնում է առկա հակասությունները:

Պատմությանն առերեսվելու մտայնության դեմ Թուրքիայի պաշտոնական դիվանականության շրջանակում բավականին տարածված մեկ այլ փաստարկն այն է, որ քաղաքականապես «առաջընթացի» կարելի է հասնել՝ առանց այդ քայլին դիմելու, եւ որ իրականում պատմական բանավեճերը կարող են խաթարել հաշտեցման գործընթացները՝ վերանորոգելով հին թշնամանքը: Սակայն փորձառությունն այլ բան է առաջարկում: Նախկին Հարավսլավիայում Տիտոյի⁶ վարչակարգը, հարեւ նման Թուրքիայի Հանրապետության եւ միեւնույն պատճառաբանություններով, փորձում էր խուսանավել պատմական բնույթի բանավեճերից: Ժխտողականությունն անցյալում կազմակերպված եւ էթնիկական տարբեր խմբերի իրագործած ոճրագործությունների առնչությամբ ձեռք բերեց լուծյան ինչ-որ կերպարանք: Տարբեր ժողովուրդներ ապրում էին որպես հարեւաններ, որոնց միջեւ երբեմն տեղի էին ունենում նաեւ խառնամուսնություններ: Այդուհանդերձ, սույն իրողությունները չկարողացան կանխել 1990-ական թվականներին տեղի ունեցած Բալկանյան պատերազմի ընթացքում բորբոքված ու դրսևորված հին թշնամանքը: Պատմական հիշողության հանդեպ գործադրված ճնշումը չի արդարացրել իրեն՝ որպես թշնամությունների հաղթահարման արդյունավետ միջոց. այդպիսի ճնշումը հակասությունները պարզապես թողնում է չլուծված կարգավիճակում եւ թուլյատրում, որ ի վերջո վերստին դրսևորվեն [ժողովուրդների կյանքում]: Համաներման եւ

⁶ Իոսիպ Բրոդ Տիտո («Տիտո»՝ ազգանվանը կցված կուսակցական ծածկանուն, 1892–1980 թթ.)՝ հարավսլավացի համայնավար հեղափոխական, պետական գործիչ, մարշալ (1943 թ.), 1953–1980 թթ. եղել է Հարավսլավիայի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Հանրապետության նախագահը:

Տէս P. AUTY, Tito: A Biography, New York, 1970, եւ B. FRANKEL, The Cold War, 1945–1991: Leaders and Other Important Figures in the Soviet Union, Eastern Europe, China, and the Third World, vol. 2, London, England, 1992, *ինչպես նաեւ*՝ J. RIDLEY, Tito: A Biography, London: Constable & Company, 1994, J. TOMASEVICH, War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration, Stanford, California, 2001: Տէս նաեւ N. ANDJELIC, Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy, Frank Cass Publishers, 2003, եւ N. BARNETT, Tito, London, 2006, *ինչպես նաեւ*՝ A. BANKS, A. J. DAY & T. MULLER, Political Handbook of the World, 1998, Binghamton, New York, 2016: Հմմտ. J. CORBEL, Tito's Communism, Denver, Colorado, 1951, V. DEDIJER, Tito Speaks: His Self Portrait and Struggle with Stalin, London, 1953, *ինչպես նաեւ*՝ I. BANAC, With Stalin against Tito: Cominformist splits in Yugoslav Communism, New York, 1988 (ծնթ.՝ թրգմ.):

դրան շատ հաճախ ուղեկցող հիշողության կորստի հանդեպ հակվածությունը հասկանալի պատճառներով նախընտրելի է ոճրագործների համար, որոնք ինչ-որ չարագործություններ մոռացության մատնելու եւ առաջ ընթանալու պատճառներ ունեն։ Սակայն անցումային արդարագատության դիտորդների մեծամասնությունը մերժում է սույն ռազմավարությունը⁷։ Պատմության հետ առերեսման գործընթացը կարող է ընդունել դրսեւորման տարաբնույթ ձեւեր՝ դատավարություններ եւ ճշմարտության բացահայտման նպատակով ձեւավորված հանձնաժողովներ, փոխհատուցումներ ու հանուն զոհերի ձեռնարկված դրական գործողությունների այլ տեսակներ, հուշահամալիրների առկայություն եւ հիշատակի վկայակոչման միջոցառումներ, ինչպես նաեւ պաշտոնապես հայցված ներողություններ։ Հայ-թուրքական հարաբերությունների պարագայում կիրառելի են մի քանի փոփոխականներ։ Քանի որ Հայոց ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել 90 տարի առաջ, եւ, հետեւաբար, ոճրագործներն արդեն կենդանի չեն, այլեւս անհնար է մեղավորների հանդեպ կազմակերպվելիք դատավարությունների միջոցով հասնել արժանի հատուցման։ Թուրքական Նյուրնբերգ կարող է ամենեւին էլ չլինել։ Անհատական մեղքն այստեղ քննարկման առարկա չէ՝ բացառությամբ վերջինիս պատմական նշանակության, չնայած որ նույնիսկ դա նուրբ հարց է Թուրքիայում։

Հակառակ թուրքական կառավարության բարձրաձայնած մտահոգություններին՝ հողատարածքներ վերադարձնելու հավանականությունը նույնպես իրատեսական չէ. արդի աշխարհում քիչ հավանական է, որ սահմանները կարող են փոփոխվել՝ որպես հետեւանք մեկ դար առաջ տեղի ունեցած իրադարձությունների։ Հնարավոր չեն նաեւ ուղղակի փոխհատուցումները, քանի որ փրկվածներն այլեւս ողջ չեն։ Այդուհանդերձ,

⁷ Հաճախ վկայակոչվում է Իսպանիան՝ որպես օրինակ մի երկրի, որտեղ համաներումն ու ազգային հիշողության կորուստը ներկայանում են իբրեւ պատմության եւ քաղաքացիական արյունահեղ պատերազմի հետեւանքներին առնչվելու համաձայնեցված միջոց։ Այդուհանդերձ, յոթ տասնամյակ անց ի հայտ են եկել [առաջին] ճեղքերը, եւ զոհերի ժառանգները պատասխանատվություն են պահանջում [պետությունից] (սույն խնդրի առնչությամբ առավել մանրամասն տես, օրինակ, S. MILLER, Spain Begins to Confront Its Past, “The Christian Science Monitor”, Madrid, February 6, 2003, եւ M. DAVIS, Is Spain Recovering Its Memory? Breaking the Pacto del Olvido, “Human Rights Quarterly”, vol. 17, August, 2005, էջ 858–880)։ Իսկապես, շատ դեպքերում հիշողության կորուստը կարծես մի ռազմավարություն է, որը պատմականորեն պատճառված հոգեցնցումից հետո չի կարող առավել երկար կյանք ունենալ, քան [զոհերի] առաջին կամ, առավելագույնը, երկրորդ սերունդը։

սույն իրողություններն ընդհանուր առմամբ չեն բացառում փոխհատուցումների հնարավորությունը: Ինչպես ցույց է տալիս Գերմանիայի՝ հրեաների ու Արեւելյան Գերմանիայում տեղի ունեցած գույքի բռնագրավման զոհերի համար սկսած համապարփակ փոխհատուցման (երբեմն բարդ, իսկ երբեմն էլ թերի) գործընթացը, հարյուրամյակ առաջ ապօրինաբար բռնագավթված գույքը կարելի է վերադարձնել կամ փոխհատուցել դրանից զրկված ընտանիքներին, եթե անգամ նախկին սեփականատերերն արդեն հանգուցյալ են: Առավել կարեւոր է այն հանգամանքը, որ նմանօրինակ դեպքերում վնասի փոխհատուցումը հաճախ ընկալվում է որպես ավելին, քան զուտ սեփականության վերադարձ: Ազգերը որոշակի փոփոխությունների՝ [ողբերգության հետեւանքով] զոհվածների հիշատակի ոգեկոչման, նրանց ժառանգներին հետ՝ իրենց երկիր հրավիրելու, ոչնչացված համայնքներից մնացած հետքերը պահպանելու եւ տարաբնույթ այլ մոտեցումների միջոցով կարողացել են շտկել դրությունը:

ԱՌԵՐԵՍՈՒՄ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Սույն գործընթացի համար անհրաժեշտ առաջին քայլը [Հայոց ցեղասպանության] պաշտոնական ճանաչումը չէ: Գիտնականների, լրագրողների եւ քաղաքացիական հասարակության այլ անդամների՝ տարբեր դիտանկյուններից կազմակերպած քննարկումները կարող են հիմք ձեւավորել դրա համար: Մինչ [թուրքական] կառավարության գործողությունները, սովորաբար, անհրաժեշտ են զոհերի ու նրանց ժառանգների արժանապատվությունը հարգելու, ինչպես նաեւ փոխհատուցման որոշակի ձեւեր սահմանելու համար, քաղաքացիական հասարակության առաջարկները կենսական նշանակություն ունեն ողբերգական դեպքերի կրկնությունների կանխարգելման եւ ժողովրդավարական հիմքերի ամրապնդման նպատակների իրագործման առումով:

Այն դեպքում, երբ թուրքական իշխանությունները տատանվում են լռության, քարոզչության ու խնդրո առարկա հարցից ուշադրությունը շեղելու փորձերի միջեւ, քաղաքացիական հասարակությունը ներքուստ եւ արտաքուստ աշխատանքներ է կատարում անելանելի կացության հաղթահարման ուղղությամբ: Սույն նախաձեռնության՝ հայ եւ թուրք եռանդուն մասնակիցներին հաջողվել է հիմք ստեղծել պատմական բանավեճի համար: Այստեղ, ինչպես եւ այլուր, սերնդափոխությունը վճռական

նշանակություն ունի թուրքերի ու հայերի միջև առկա փոխհարաբերությունների նոր սկզբնակետի համար: Սովորաբար, հոգեցնցումային հակամարտությունից հետո առաջին սերունդն իր սեփական՝ ոչ եռանդուն կամ գործունյա մեղսակցության պատճառով ընդդիմանում է անցյալին առերեսվելու մտայնությանը: Հետագա սերունդները նվազ են դրսևորում սույն պաշտպանողականությունը, ինչպես նաև՝ անհատական պատասխանատվության կանչվելու նկատմամբ առկա վախը: Այսպիսով՝ թուրքական կողմում մի սերունդ, որը յուրացրել է 1960-ական եւ 1970-ական թթ. թուրքիայի բռնապետական վարչակարգերի դեմ ծավալված քաղաքական պայքարները, մարտահրավեր է նետում այս վերջին արգելքին, որին միանում են նույնիսկ առավել երիտասարդ, ավելի աշխարհաքաղաքացի թուրքերը, որոնք տպավորված չեն պաշտոնական խելացնորությունամբ ու դավադրության տեսություններով: Մինչդեռ հայկական կողմում շատերը պատկանում են սփյուռքի երրորդ սերնդին. նրանք ծնողներից, տատիկներից ու պապիկներից լսել են ցեղասպանության մասին բազմաթիվ պատմություններ: Հետեւելով Հոլոքոստ վերապրածների երեխաների օրինակին եւ կրելով 1960-ական թվականների ինքնության քաղաքականության ազդեցությունը՝ հայերի այս սերունդը խնդրի առնչությամբ սկսեց նոր մոտեցումներ ուսումնասիրել:

Երբ թուրքիան հայերին առնչվող ուսումնական մի նոր ծրագիր ընդունեց 2002 թ., վեց հարյուր մտավորական հրապարակայնորեն դատապարտեց այն՝ որպես ցեղապաշտության (անգլ.՝ «racism») ու ազգայնամոլության (անգլ.՝ «chauvinism») դրսևորում: Դրանից հետո քաղաքացիական կազմակերպությունները՝ այդ թվում նաև Թուրքիայի գիտությունների հեղինակավոր ակադեմիան, հրապարակեցին դասագրքերում առկա ցեղապաշտությունն ու [կանանց] սեռական խտրականությունը դատապարտող մի հետազոտություն: Ի պատասխան այս ամենին՝ Կրթության նախարարությունը համաձայնել է [գրքերից] հեռացնել «Թշնամություն» եւ «ատելություն» բառերը՝ ներառյալ այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են՝ «մենք ջախջախել ենք հույներին», «ազգի դավաճան»: Նախարարությունը նաև խոստացավ, որ պատմության՝ նորովի կազմված շարադրանքներում ընդգրկված կլինեն տեղի ունեցած իրադարձությունների թե՛ հայկական եւ թե՛ թուրքական տարբերակները, եւ «թող [խնդրի առնչությամբ] վերջնական որոշումը աշակերտները կայացնեն»: 2002 թ. ուսումնական ծրագրում ներմուծված փոփոխությունները նույն-

պես խմբագրվել են՝ ներառելով նաեւ հայկական տեսակետը: Համաձայն բազմաթիվ քննադատների կարծիքի՝ թեեւ սույն փոփոխությունը չգտավ բավականաչափ հաջողություն, այդուհանդերձ, մի քանի տարի առաջ դա աներեւակայելի էր⁸:

Հայ եւ թուրք գիտնականներն ինչպես թուրքիայում, այնպես էլ դրա սահմաններից դուրս եղել են սույն գործընթացի առաջամարտիկները: Նրանք փորձում են հաղթահարել փակուղին, որն առաջացել է թուրքական կողմի մեղապարտության առնչությամբ որդեգրված շարունակական ժխտողականության պատճառով, եւ երկուստեք բաց բանավեճ կազմակերպելու մտայնության հանդեպ դրսեւորված ընդդիմությունը, որը դժվարություններ է հարուցում գիտական հետաքննության համար: Ի տարբերություն Հոլոքոստի վերաբերյալ գրված գիտական բազմաթիվ աշխատությունների՝ Օսմանյան կայսրությունում ապրած հայերի մասին ցայժմ հրապարակվել են քիչ վստահելի ուսումնասիրություններ: Բազմաթիվ հայեր ընդդիմացել են [Հայոց ցեղասպանության ընթացքում] կազմակերպված սպանությունների քաղաքական ու սոցիալական համատեքստի քննարկմանը, նմանատիպ՝ առավել լայն քննություններ կազմակերպելու փորձեր կատարած գիտնականները նախկինում նկատվել են իբրեւ ցեղասպանությունն արդարացնող անձինք: Քանի դեռ հերքվում է ինքնին ցեղասպանության իրողությունը, թուրքերը նույնպես չեն կարող հեշտությամբ դիտարկել ցեղասպանության հարցի առնչությամբ դրսեւորված թուրքական հակազդեցությունը, «լավ թուրքերին», որոնց՝ վավերագրերով հաստատված գոյությունը կարող էր հավասարազոր հակադրություն ստեղծել բացասական սույն պատկերին:

Այնուամենայնիվ, վերջին մի քանի տարիների ընթացքում հայկական ծագմամբ՝ առավել երիտասարդ գիտնականներն իրենց խոսքը հասցեագրել են թուրքական լսարանին, եւ՝ ընդհակառակը, ու նրանցից յուրաքանչյուրը բացահայտել է, որ իրենց ակնկալած թշնամությունը չի համապատասխանում իրականությանը: Չիկագոյի համալսարանի քաղաքական գիտությունների՝ հայկական ծագմամբ ամերիկացի պրոֆեսոր

⁸ Թուրքական պատմության մեջ առկա մութ կետերի առնչությամբ կազմակերպված հասարակական քննարկումների փոփոխված մթնոլորտն ակնհայտ դարձավ վերջերս, երբ ազգայնական խմբավորման անդամները հարձակվեցին եւ աղավաղեցին Թուրքիայի մեկ այլ ազգային փոքրամասնության՝ հույների հալածանքներին վերաբերող ցուցանմուշը: Մամուլն ու հասարակությունն արձագանքեցին գրեթե համընդհանուր վրդովմունքով:

Ռոն Գրիգոր Սյունին⁹ 1998 թ. Ստամբուլում դասախոսությամբ հանդես եկավ համալսարանական լսարանի առջև եւ երբ սկսեց անդրադառնալ ցեղասպանության նյութին, զարմանք ապրեց դրսևորված հետաքրքրասիրության առնչությամբ: Գիտնականը 2000 թ. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում բնակվող թուրքական ծագմամբ գործընկերոջ՝ Ֆատմա Մյուզե Գյոչեկի¹⁰ հետ համատեղ կազմակերպեց աշխատանքային մի

⁹ Ամերիկահայ պատմաբան, Միչիգանի համալսարանի քաղաքական եւ սոցիալական պատմության պրոֆեսոր, Զիկագոյի համալսարանի քաղաքագիտության վաստակավոր պրոֆեսոր: Ռոնալդ Գրիգոր Սյունին «Ռուսաստանի քեմբրիջյան պատմության» 3-րդ հատորի գլխավոր խմբագիրն է: Ավարտել է Սուրբմորի քոլեջը եւ 1968 թվականին դոկտորական ատենախոսություն է պաշտպանել Կոլումբիայի համալսարանում: Նրա հետաքրքրությունների ոլորտում են ԽՍՀՄ-ն ու հետխորհրդային Ռուսաստանը, ազգայնականությունը եւ էթնիկական հակամարտությունները, Հարավային Կովկասը եւ ռուսական ու խորհրդային պատմագրությունը: Նա եղել է Զիկագոյի համալսարանի Ալեք Մանուկյանի անվան Հայոց պատմության ֆակուլտետի առաջին ղեկավարը (1981–1995 թթ.), որտեղ հիմնել եւ ղեկավարել է հայագիտական ուսումնասիրությունների ծրագիր: 1998 թվականին Ռոնալդ Սյունին դասախոսությամբ է հանդես եկել Ստամբուլի Քոչ համալսարանում՝ «Հայոց ցեղասպանությունը» թեմայով (նրա կենսագրության առնչությամբ տե՛ս https://web.archive.org/web/20150719030610/http://www.lsa.umich.edu/history/people/faculty/ci.sunyrondg_ci.detail, եւ՝ <https://www.americanacademy.de/person/ronald-suny/> [ստ.՝ 23.05.2024]): Հեղինակ է մի շարք գիտական հոդվածների եւ ուսումնասիրությունների (տե՛ս R. SUNY, Looking Toward Ararat: Armenia In Modern History, Indiana, 1993, ՆՈՒՅՆԻ՝ The Making Of The Georgian Nation, 2nd ed., Bloomington, IN: Indiana, 1994, ՆՈՒՅՆԻ՝ The Revenge Of The Past: Nationalism, Revolution, And The Collapse Of The Soviet Union, Stanford, 1993, ՆՈՒՅՆԻ՝ Transcaucasia, Nationalism And Social Change: Essays In The History Of Armenia, Azerbaijan, And Georgia, University of Michigan, 1996, ՆՈՒՅՆԻ՝ Dialogue On Genocide: Efforts By Armenian And Turkish Scholars To Understand The Deportations And Massacres Of Armenians During World War I, «Ab Imperio», № 4, 2004, էջ 79–86, ՆՈՒՅՆԻ՝ Constructing Primordialism: Old Histories For New Nations, «The Journal Of Modern History», vol. 73, № 4, Chicago, 2001, էջ 862–896 եւ այլն): 2022 թ. «Մազադաթ» հրատարակչությունը լույս է ընծայել նրա՝ Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված աշխատություններից մեկի հայերեն թարգմանությունը՝ «Հայոց ցեղասպանության պատմություն. «Նրանք կարող են ապրել միայն անապատում»», թրգմ.՝ Մ. ՍԱԿՈՅԱՆ, Երեւան, 2022 (R. SUNY, A History Of The Armenian Genocide: «They Can Live In The Desert But Nowhere Else», Princeton, New Jersey, 2015): Այդուհանդերձ, Հայաստանի մի շարք պատմաբաններ՝ մասնավորապես Ա. Այվազյանը, զորեղ փաստարկների հիմամբ մեղադրում են արեւմտյան հայագետներին՝ այդ թվում եւ Սյունին, ԱՄՆ-ի կառավարության հանձնարարությամբ Հայաստանի պատմության կեղծարարության համար (առավել մանրամասն տե՛ս Ա. ԱՅՎԱԶՅԱՆ, Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ. քննական տեսություն, Երեւան, 1998, հատկապես էջ 12–51, ծնթ.՝ թրգմ.):

¹⁰ Ազգությամբ թուրք սոցիոլոգ. դասախոսում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Միչիգանի համալսարանում: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Բոսֆորի համալսարանում (Ստամբուլ), որից հետո մեկնել է Փարիզ՝ ֆրանսերենը բարելավելու նպատակով: 1981-ից ուսումնասիրությունը շարունակել է Փրինսթոնի համալսարանում, որն ավարտել է 1984 թ., իսկ 1988 թ. պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն: 1988 թվականից դասախոսում է Միչիգանի համալսարանի սոցիոլոգիայի ամբիոնում. 2012 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում: 2008 թ. Ֆատմա Մյուզե Գյոչեկը մի շարք թուրք մտավորականների կազմակերպած

սեմինար-գիտաժողով¹¹, որն առաջին անգամ համախմբեց խնդրո առարկա հարցի առնչությամբ տարբեր տեսակետներ ունեցող [ամերիկահայ ու թուրք] գիտնականներին՝ հայերի՝ Օսմանյան կայսրությունում ձեռք բերած փորձառությունը քննարկելու նպատակով: Չնայած որ կազմակերպիչներն ստիպված եղան հաղթահարել բոլոր կողմերի դրսևորած կասկածները, եւ սկզբում «G-Word» հասկացության առնչությամբ առկա մոտեցումներն ունեցան իրենց դերակատարությունը, այդուհանդերձ, սեմինար-գիտաժողովը շուտով դարձավ ամենամյա միջոցառում: Կազմակերպիչների բուն նպատակը ոչ թե ինքնին ցեղասպանության կատարված լինելու հանգամանքի ճշգրտումն էր, այլ հուզական այդ խնդրի սահմաններից դուրս գալն ու տվյալ ժամանակաշրջանի պատմական ընդհանուր ուսումնասիրություն սկսելը:

Նույն ձևով թուրք գիտնականները պարզել են, որ հանցագործությունների խոստովանությունն արձագանքող լսարան է գտնում հայերի շրջանում՝ առանց նույնիսկ ցեղասպանության ճանաչման, չնայած որ այն թուրքերը, որոնք իրականում պատրաստակամ են եղել կիրառելու այդ եզրույթը, հասկանալի պատճառներով արժանացել են

«Հայեր, ներեցե՛ք մեզ» (կամ՝ «Ներողություն եմ խնդրում») միջոցառման շրջանակում ստորագրել է համացանցային հարթակում զետեղված խնդրագիրը («Իմ խիղճը չի ընդունում անտարբերությունն ու ուրացումը հանդեպ Մեծ եղեռնի, որին ենթարկվեցին օսմանյան հայերը 1915 թվականին: Ես մերժում եմ այս անարդարությունը, կիսում եմ իմ հայ քույրերի եւ եղբայրների զգացմունքներն ու ցավերը եւ ներողություն եմ խնդրում նրանցից»):

2015 թ. հրապարակել է իր «Բռնության ժխտում. օսմանյան անցյալը, թուրքական ներկան եւ 1789–2009 թթ. ընդդեմ հայերի գործադրված հավաքական բռնությունը» աշխատությունը, որտեղ ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացված են Օսմանյան կայսրության ողջ տարածքում հայ ժողովրդի զավակների դեմ գործադրված հալածանքներն ու ջարդերը. սույն ուսումնասիրության՝ որպես լավագույն գրքի համար Ամերիկայի Սոցիոլոգիական միությունը նրան շնորհել է «Մերի Դուգլասի» անվան մրցանակ, իսկ 2017 թ. Միչիգանի համալսարանը Ֆատմա Մյուզե Գյուշեկին արժանացրել է «Ֆակուլտետի բացառիկ ձեռքբերում» պարգևին: Հեղինակ է արժեքավոր բազմաթիվ աշխատությունների (առավել մանրամասն տեսն <https://lsa.umich.edu/soc/people/faculty/gocek.html> (ստ.՝ 23.05.2024), ինչպես նաեւ՝ F. GÖÇEK, East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century, Oxford University Press, 1987, եւ ՆՈՒՅՆԻ՝ Social Constructions of Nationalism in the Middle East, Suny Press, 2002; Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված աշխատություններից են R. SUNY, & F. GÖÇEK, & N. NAIMARK, A Question of Genocide: Armenians and Turks at the end of the Ottoman Empire, Oxford-New York, 2011, F. GÖÇEK, Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present and the Collective Violence against the Armenians, 1789–2009, Oxford University Press, 2015, ծնթ.՝ թրգմ.):

¹¹ «Հայերը եւ Օսմանյան կայսրության մալրամուտը» թեմայով սեմինար-գիտաժողովը տեղի է ունեցել Միչիգանի համալսարանում եւ նվիրված է եղել Օսմանյան կայսրությունում Ի. դարի սկզբին տեղի ունեցած ողբալի իրադարձություններին (ծնթ.՝ թրգմ.):

ջերմ ընդունելության: Երկու կողմերի՝ հանրության որոշ հատվածներ կարծես խիստ փափագում են դուրս գալ փոխադարձ մեղադրանքների սահմաններից:

Այդուհանդերձ, թուրք մտավորականների՝ ցեղասպանության առնչությամբ հասարակական հիշատակումները թուրքիայում շարունակում են բացասական հակազդեցություն առաջացնել: Երբ Օրհան Փամուքն սկսեց բացահայտորեն խոսել Հայոց ցեղասպանության մասին, իր դեմ մահվան սպառնալիքներ հրահրեց եւ արժանացավ լրատվամիջոցների խիստ քննադատությանը, ինչպես նաեւ՝ պետությունը դատական հետապնդում հայտարարեց գրողի նկատմամբ: Պետական ցածրաստիճան մի պաշտոնյա նույնիսկ փորձեց այրել Փամուքի գրքերը (փորձը ձախողվել է, քանի որ վերջինս չի կարողացել նրա գրքերից որեւիցե մեկը գտնել տեղի հանրային գրադարանում): Այդուհանդերձ, ըստ հասարակական կարծիքի հարցումների՝ թուրքերի մեծամասնությունն արտահայտել է իր անհամբեր սպասումը բաց բանավեճի կազմակերպման առնչությամբ՝ քննարկելու այն ամենը, ինչը միշտ անվանում են «հայկական մեղադրանքներ»: Իսկապես, Հայոց ցեղասպանության նյութը դարձել է թուրքական հեռուստատեսությունում եւ թերթերի սյունակներում ամենաշատ հրապարակայնությամբ քննարկվող հարցերից մեկը: Կառավարության աջակցությամբ Անկարայում գործող Հայկական հետազոտությունների կենտրոնը¹² նույնիսկ սկսել է մամուլում այդ նյութի առնչությամբ հրապարակվող լուսաբանությունների համահավաք մատենաշար կազմել:

ԻՆՉՊԵՐՍ ԱՌԱՋ ԸՆԹԱՆԱԼ

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, թե պատմական փորձառությունը որքան է հոգեցնցող վնասվածքներ պատճառել թե՛ հայերին եւ թե՛ թուրքերին՝ առանց պատմության հետ անկեղծ առերեսման, հաշտեցման գործընթացին նպաստող փորձերը դատապարտված են ձախողման: Հանդիպումներն ու տեսակետների փոխանակումները կարելուր ու անհրաժեշտ նախապայմաններ են, սակայն դրանք ինքնանպատակ չեն: Կցանկանա-

¹² Այս եւ հայագիտական հետազոտությունների մյուս կենտրոնների ու դրանց նախադրյալների, ինչպես նաեւ գործունեության հիմնական ուղղությունների առնչությամբ առավել մանրամասն տե՛ս «Արտերկրի հայագիտական կենտրոնները. ներուժի գնահատում», գիտ. խմբ. է. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ, Երեւան, 2014, հատկապես էջ 20–35 (ծնթ.՝ թրգմ.):

յինք մի քանի միտք առաջարկել հնարավոր միջոցների առնչությամբ, որոնք կարող են ձեռնարկվել քննարկումն առաջ մղելու համար:

Նախ եւ առաջ անհրաժեշտ է տարածաշրջանում առկա քաղաքական ու պատմական հիմնախնդիրները տարանջատել միմյանցից, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը եւ ընթացիկ մյուս վեճերը դիտարկել առանձնաբար: Ցանկալի են վստահության ձեւավորմանն ուղղված միջոցառումներ՝ Հայաստանի ու Թուրքիայի միջեւ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատում, սահմանի բացում եւ առեւտրային հարաբերությունների բարելավում: Անձնական շփումներն ու կարծիքների փոխանակումները, որոնք, հավանաբար, կհաջորդեն սույն գործընթացներին, անխուսափելիորեն կնպաստեն կարծրատիպերի փոխադարձ վերացմանը:

Հարկավոր է հնարավորինս շուտ ազատվել խորհրդարանների ու քաղաքական շրջանակների՝ պատմական բանավեճի նկատմամբ հաստատած բացառիկ վերահսկողությունից: Թուրքական կառավարությունը պետք է ուշադրություն դարձնի իր սեփական փաստարկությանն առ այն, որ պատմությունը քաղաքական գործիչների համար չէ՝ դադարեցնելով իր քարոզչությունն ու աջակցությունն այն պատմաբաններին, որոնք ջատագովում են վերջինիս տեսակետները: Միեւնույն ժամանակ, օտարերկրյա քաղաքական հոչակագրերը չեն կարող փոխարինել պատմության ուսումնասիրությունը նպատակաուղղված գիտական աշխատանքին: Սույն հայտարարությունները հավելումներ են, որոնք օգնում են տվյալ խնդիրը պահել միջազգային օրակարգում, սակայն դրանք, այնուամենայնիվ, քաղաքական հոչակագրեր են՝ զերծ գիտական որեւէ նշանակությունից. երբ իրական պատմական երկխոսությունն սկսվի, դրանց կարիքն այլեւս չի զգացվի: Լավագույն դեպքում՝ ազգային կառավարությունները պետք է աջակցեն այդ քննարկմանը, բայց նրանք չպետք է պաշտոնական որեւէ հայտարարություն հրապարակեն պատմական փաստերի առնչությամբ:

Նշյալ խնդրի դիտարկումը պետք է ապաքրեականացվի Թուրքիայում, որպեսզի հրապարակային քննարկումներն ընթանան առանց վախերի: Կազմակերպչական սույն գործընթացը ներառում է նաեւ երաշխիք առ այն, որ ազգայնական եւ հետադիմական ուժերը (անկախ հանգամանքից՝ դաշնակցում են կառավարության հետ, թե՛ ոչ) չպետք է հաջողեն քննարկումը խեղդելու փորձեր կատարելիս, ինչպես դա տեղի ունեցավ այն ժամանակ, երբ ազգայնամոլական խմբավորումների հղած

սպառնալիքների պատճառով հնարավորություն չընձեռվեց կանադահայ կինոռեժիսոր Ատոմ Եգոյանի «Արարատ» կինոնկարը ցուցադրելու Թուրքիայում: Հայաստանը նույնպես պետք է թոթափի իր՝ բաց հասարակության գաղափարի առնչությամբ խորհրդային ժամանակաշրջանից ժառանգած անհանգստությունը, որի վառ վկայությունը մեծ հարգանք վայելող եւ Հայոց ցեղասպանության առնչությամբ Թուրքական պաշտոնական դիրքորոշումը քննադատող Թուրք գիտնականի¹³ հանդեպ վերջերս Երեւանում ակնհայտորեն շինծու մեղադրանքներով տեղի ունեցած դատավարությունն է, եւ պարտավոր է հավատարիմ մնալ պատմական ազատ ուսումնասիրություն իրականացնելու գաղափարին: Վերջապես, Եւրոպայում որոշ տեսակի պատմական քննարկումների առնչությամբ սահմանված քաղաքացիական պատիժներին վերաբերող դիտարկումը նույնպես կարող է ցանկալի լինել, քանի որ ծանրակշիռ մի քանի գիտնական պատժվել է՝ Հայոց ցեղասպանության մասին իր վերապահումները բարձրաձայնելու համար:

Հնարավոր է, որ պատմաբաններից կազմված կամ ճշմարտության բացահայտման նպատակով ձեւավորված հանձնախմբի առկայությունն ունենար մեծ դերակատարություն, բայց այն չի կարող կազմավորվել կառավարության նախաձեռնությամբ եւ համալրվել պետական հովանավորություն վայելող գիտնականներով (ըստ շատերի մտավախության՝ այդպես ցանկանում են Թուրքիայի իշխանությունները), ոչ էլ կարող է առաջնորդվել Թուրքական քարոզչության կարիքներով կամ հարձակողական հռետորաբանությամբ, որը ցայժմ եղել է սովորական երեւույթ: Կառավարությունները կարող են միայն աջակցել, ֆինանսավորել եւ նույնիսկ հովանավորության տակ առնել նմանատիպ հանդիպումները: Սակայն այլ երկրների փորձառությունները ցույց են տալիս, որ սույն գործընթացում պետք է ներգրավված լինի քաղաքացիական հասարակություն:

¹³ Հեղինակը հավանաբար նկատի ունի 2005 թ. հունիսի 17-ին Երեւանի «Զվարթնոց» օդանավակայանում մաքսանենգության փորձ կատարելու կասկածանքով ձերբակալված Թուրք գիտնական Նքթան Թյուրքիլմազուն, որի պաշտպանությամբ հանդես են եկել օտարերկրյա բազմաթիվ գիտնականներ ու մտավորականներ: Ի վերջո Երեւանի Մալաթիա-Սեբաստիա համալսարանի առաջին ատլանի դատարանը՝ Կ. Ֆարխուջանի նախագահությամբ, երկու ժամ խորհրդակցական սենյակում առանձնաանյուց հետո վճռեց նրան անհապաղ ազատել դատական նիստերի դադարից (սույնի առնչությամբ առավել մանրամասն տես <https://www.azatutyun.am/a/1578024.html> (ստ. 28.05.2024 թ.), <https://www.azatutyun.am/a/1578119.html> (ստ. 28.05.2024 թ.), ծնթ.՝ թրգմ.):

նը, ինչպես նաեւ՝ հանձնաժողովը պետք է լիովին անկախ ու ինքնուրույն լինի, իսկ նրա աշխատանքները՝ թափանցիկ ու հրապարակային:

Ճշմարտության հաստատման նպատակով հաջողված հանձնախմբեր ձեւավորած երկրներում պաշտոնապես հրապարակվել են դրանց եզրակացությունները, որոնք իշխանություններն ընդունել ու համակցել են ժողովուրդների պատմական անցյալին, ինչպես նաեւ իրագործվել են փոխհատուցման առնչությամբ ներկայացված առաջարկները: Ճշմարտության՝ նմանօրինակ հրապարակային վկայությունը, նմանատիպ ինքնավերլուծությունն ու ինքնաքննադատությունը ժողովրդավարական մշակույթի ձեւավորման ուղղությամբ կատարված կարեւոր քայլեր կլինեն Թուրքիայի համար: Սույն միտքը կարող է ճշմարիտ լինել նաեւ Հայաստանի պարագայում, քանի որ պատմական ճշմարտության փնտրտուքի ընթացքում կարող են նաեւ հայերի համար անախորժ խնդիրներ ի հայտ գալ:

Թուրքական կառավարությունը վախենում է նաեւ տնտեսական բնույթի պահանջներից, որոնք կարող են ներկայացվել իրեն, եթե ճանաչի Հայոց ցեղասպանությունը, իսկ մյուս պետությունների փորձառությունները վկայում են, որ Թուրքիայի մտավախությունները կարող են արգարացված լինել. նրան կարող են նյութական պատասխանատվություն կրելու եւ փոխհատուցման հարցն ամենայն լրջությամբ դիտարկելու պահանջ ներկայացնել: Անցումային արդարադատության միջազգային կենտրոնի ղեկույցներից մեկում առկա է մի սահմանում, ըստ որի՝ Թուրքիան չի կարող իրավական պատասխանատվության ենթարկվել՝ համաձայն 1948 թ. Յեղասպանության համաձայնագրի, քանի որ այն չի ընդունվել ցեղասպանության ժամանակ, սակայն ոճրագործության զոհ դարձած հայերի ժառանգների նկատմամբ միանգամայն կարող են լինել իրավական այլ պարտավորություններ, քանի որ այդ են վկայում Հոլոքոստի պահանջների առնչությամբ առկա երկարաձիգ պատմություններն ու արտասահմանյան բանկերի առաջարկով Հայաստանում կյանքի ապահովագրության պահանջներին վերաբերող վերջին վճարումները:

Սակայն նույնիսկ առանց որեւէ իրավական հանձնառության՝ այսօր լայնորեն ընդունված է, որ պետություններն առնվազն բարոյական պարտավորություններ ունեն մարդու իրավունքների՝ իշխանությունների կազմակերպած [զանգվածային] ոտնահարումների զոհերի առջև: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները փոխհատուցում է տրամադրել ճապոնական ծագ-

մամբ ամերիկացիներին, որոնք Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ենթարկվել էին բռնի տեղահանության: Սույն վերջնամերձ շրջափուլում նույնիսկ խորհրդանշական դրամական փոխհատուցումը կարող է մեծ դերակատարություն ունենալ Հայոց ցեղասպանության հետեւանքով հասցված հոգեբանական վնասվածքների ապաքինման համար: Բայց եթե նյութական առավել մեծածավալ փոխհատուցման կարիք լինի, Թուրքիայի Հանրապետությունը ստիպված պետք է ընդունի այդ իրողությունը՝ որպես հաշտության ու ժողովրդավարության համար վճարվող անխուսափելի մի գին: Նմանատիպ դեպքերում հույժ կարեւոր է, որ [թուրքական] հասարակությունը հասկանա դրամական փոխհատուցման պատճառները, որպեսզի չբարձրանա վրդովմունքի մի նոր ալիք: Այլ երկրներում փոխհատուցումը ներառում է նաեւ հատուցման ու ապաքինման տարաբնույթ, ոչ նյութական միջոցներ: Սույն պարագայում Անատոլիայի հայկական մշակութային ժառանգության վերականգնումն ու պահպանումը կլինեին փոխհատուցման ցանկալի մի ձեւ, որը կչեղոքացներ հայկական ներկայության հետքերը ոչնչացնելու շարունակական փորձերը: Այդ գործընթացը կարող է ներառել նաեւ տարածաշրջանի մշակութային նշխարների ու ճարտարապետության պատշաճ նույնացման միջոցով Անատոլիայի մշակույթում առկա հայկական ավանդի վերահաստատումը:

Փոխհատուցման լրացուցիչ միջոց կարող է լինել նաեւ տեղահանված հայերի ժառանգներին Թուրքիայի Հանրապետությունում խորհրդանշական քաղաքացիություն կամ բնակության առանձնահատուկ իրավունքներ շնորհելը: Գերմանիայում արդեն գոյություն ունի նույնանման մի համակարգ:

Առանց որեւիցե կերպ Թուրքիայի պատմական պարտավորությունների հիմնական բեռը վերացնելու՝ հայերը նույնպես կարող են խորհել իրենց սեփական քայլերի շուրջ. օրինակ՝ կարելի է դիմել թուրքական հասարակության այն տարրերին, որոնք գործադրում են որոշակի ջանքեր՝ թուրքական կառավարության անգիջողականությունը հաղթահարելու համար: Թուրքիայի նկատմամբ տարածքային պահանջները հերքող հրապարակային հայտարարություններն ու թուրք դիվանագետների սպանությունների դատապարտումն Անկարային կզրկեն իր որոշ հիմնական փաստարկներից, այսինքն՝ հիմնավորումներից, որոնք իրենց արձագանքներն են գտնում հասարակության մեջ եւ կարող են ծառայել իբրեւ խոչընդոտներ՝ կարծրատիպերը կոտրելու ճանապարհին:

Այս եւ այլ գործընթացները նախաձեռնելու համար Թուրքիան ու Հայաստանը պետք է դիմեն միջնորդի: Եւրոպական Միությունն ի վիճակի է կատարյալ միջնորդ լինել այս հարցում, քանի որ նա արդեն իսկ ներգրավված է Թուրքիայում եւրոպական օրենքների՝ այդ թվում նաեւ մարդու եւ ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պահպանման առնչությամբ սկսված վերահսկողության գործընթացի մեջ: Այդուհանդերձ՝ Եւրոպական Միության խորհրդարանի՝ վերջերս ընդունած բանաձեւը, որը կոչ էր անում Թուրքիային՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, եւ որն ահռելի դժգոհություններ առաջացրեց Թուրքիայի Հանրապետությունում, ինչպես նաեւ այն իրողությունը, որ վերոնշյալ բանաձեւը ողջունեցին բազմաթիվ հայեր, միայն առավել ցայտուն կերպով ընդգծեցին երկու կողմերին դեռեւս բաժանող խորխորատը: Ներկայիս անցումային շրջանում, երբ Թուրքական հասարակությունը կարծես թե գտնվում է անցյալը վերարժեւորելու նոր պատրաստակամության նախաշեմին, հնարավոր է՝ արդեն հասունացել է պահը, որ Եւրոպական Միությունը հանդես գա միջնորդի առաքելությամբ:

Անգլերենից թարգմանեց եւ ծանոթագրեց
ՅՈՒՆԿ ՍՐԿ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ

